

чну увагу організації і підвищенню ефективності роботи мережі науково-дослідних інститутів і станцій системи Академії сільськогосподарських наук. Він вніс ряд пропозицій з поліпшення роботи ВАСГНІЛ.

В усіх сферах діяльності Василя Миколайовича відзначали висока методичність, виняткова відданість справі, бездоганна обов'язковість, глибока порядність. Ці якості проявлялися при проведенні досліджень і написанні підручників, координації наукових досліджень і «проштовхуванні» ідей через керівництво, читанні лекцій і спілкуванні зі студентами. Василь Миколайович залишив не тільки багату наукову спадщину. Трактори й сільгоспмаши-

ни, створені при його активній участі, працюють на полях нашої країни й понині. Багато добрих справ зробив за своє життя Василь Миколайович. Без перебільшення можна сказати, що він усе своє життя присвятив самовідданому служінню Батьківщині і людям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтинський В. М. Робота тракторного двигуна при несталому навантаженні / В. М. Болтинський. – М.: Огиз-Сельхозгиз, 1949. – 216 с.
2. Поляк А. Я. Підвищення робочих швидкостей руху машинно-тракторних агрегатів / А. Я. Поляк – М: ВІМ. – 2000. – 326 с.

Кривоконь О.Г. Исследования В.М. Болтинского в контексте развития отечественного тракторостроения. В статье кратко рассмотрены биография и научная деятельность В.М. Болтинского, его труды и учение. Показано значение этих исследований для современного развития тракторостроения. Описан вклад В.Н. Болтинского в научно-педагогические основы машиностроения.

Kryvokon O.G. Studies of the V.M. Boltinsky in the context of the development of domestic tractor industry. The article briefly reviewed biography and scientific activity of V.M. Boltinsky, his writings and teachings. The significance of these studies for the development of modern tractor industry is shown. The contribution of V.M. Boltinsky in scientific and pedagogical foundations of Engineering is described.

УДК 908(477-13)(091)

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕРЦОГА РІШЕЛЬЄ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Лещенко А.М., канд. філос. наук, доц.

(Херсонська державна морська академія)

В статті розглядаються особливості розвитку Північного Причорномор'я кін. XVIII – поч. XIX ст. та роль А. Е. де Рішельє у процесі його становлення. Підкреслюється той факт, що талановита діяльність і вміння працювати на перспективу забезпечили умови для інтенсивного розвитку південних міст України і створили умови для отримання прекрасних сільськогосподарських угідь і зручних торговельних портів.

Письменник Ю. Тріфонов писав: “Історія палає, як величезне багаття і кожен з нас кидає в нього свою хмизину” [3, с. 5]. Історія без особистості, без її діяльності не може повноцінно функціонувати, саме люди на своїми справами дає поштовх, стає генератором усіх цих процесів. Досліджуючи будь-яку подію: революцію, повстання, культурний розвиток певної держави, зіштовхуюся з колом людей, які були причетними до тієї чи іншої події, через їх біографію можемо прослідкувати формування не тільки особистих якостей, але й розвиток суспільної думки, зміну політичної спрямованості тощо.

Арманд-Емманюель Софія-Септімані дю Плєсі де Рішельє – одна з непересічних особистостей XIX ст. – залишив глибокий слід в історії не тільки своєї батьківщини, але й в історії Російської імперії, активно діючи в Новоросії.

Російська історіографія XIX ст. має певний доробок щодо особистості герцога Рішельє. Перш за все, слід згадати Нотатки Одеського Товариства Історії та Старожитностей. В цьому збірнику містяться праці в контексті яких згадуються і особистість Арманд-Емманюеля. В роботі А. Смолянінова «Історія Одеси» [15], багато уваги приділяється діяльності Дюка де Рішельє в місті Одесі. Автор, пишучи свою роботу, не міг оминати увагою таку особистість, як Дюк, адже саме герцог на зорі становлення юного міста доклав усіх зусиль, щоб підняти його престиж, піднести до рівня розвинених європейських міст. А. Смолянінов, описуючи часи Рішельє, подає короткі порічні ві-

домості, що було зроблено герцогом для кращого і досконалішого розвитку міста, підкреслює значення нововведень та роль герцога в цьому. У своєму дослідженні А. Смолянінов використовував різні джерела: архівні документи, збірки законів Російської Імперії тощо. Він намагався до кожної тези зробити посилення, тобто підкріпити твердження документально. Робота цінна тим, що тут зібрані матеріали, які на сучасному етапі не можливо знайти в архіві; таким чином, левову долю діянь Рішельє було б втрачено.

Не можна не згадати праці Аполлона Скальковського. У своїх працях він подає короткі біографічні відомості Рішельє, розкриває діяльність герцога. Автор намагається охопити якнайбільше матеріалу і показати різні спектри діяльності Дюка, робить спроби розкрити його повсякденне буденне життя і все це пов'язати з індивідуальністю герцога.

В своїй праці «Із портфеля першого історика Одеси» [12] А. Скальковський намагається висвітлити буденне життя Рішельє та показати його особистість, щоб виписати образ герцога якомога досконаліше постійно звертається до опису умов життя міщан та показує інтер'єр житла Рішельє, порівнюючи їх, підкреслює працелюбність і скромність градоначальника.

У своїх роботах значної уваги особистості Дюка приділяли В. Коханський [7], Д. Атлас [1], О. Рибас [11]. Автори сходяться у думці, що герцог Рішельє був винятковою особистістю, а також дав поштовх та заклав ті меха-

нізми, дякуючи яким Одеса на початку XIX ст. розвивалася і могутніла колосальними темпами. Досить плідними є роботи О. Майкова [8], І. Міхєєвича [9] та В. Яковлева [20]. Кожна з цих праць є унікальним доробком щодо життєвого шляху Рішельє.

В радянській історіографії ім'я герцога А. Е. де Рішельє майже не згадувалося. Це було пов'язано з його аристократичним походженням і монархічними поглядами. В праці О. І. Дружиніної [5] в контексті опису розвитку південної України 1800-1825 рр. міститься матеріал і про внесок Дюка в розвиток цих територій. В сучасній українській історіографії можна назвати роботу О. М. Третяка [18], але це невеличкі спроби дати аналіз діяльності герцога. Тому сьогодні є актуальною тема внеску французького аристократа, талановитої людини герцога де Рішельє у розвиток Північного Причорномор'я.

У французькій історіографії XIX ст. праці, присвячені герцогу, почали з'являтися досить пізно. Його біограф Л. Круза-Кретет зауважив з цього приводу, що у Франції Рішельє забули раніше, ніж у Росії. Цей факт пояснюється, перш за все, політичними поглядами герцога, який йшов у розріз з роялістами. По-друге, Рішельє був звинувачений у проросійській орієнтації. На вустах усіх його противників були слова, що це француз, який краще всього знає Крим [16, с. 54]. Тільки в кінці XIX ст., в зв'язку з укріпленням російсько-французьких відносин, вийшов з опали і герцог Арманд-Емманюель де Рішельє. Йому відведено досить багато місця у книзі Л. Пенго [22], були написані спеціаль-

ні роботи А. Рамбо [23] і Л. Круза-Крететом [21].

Мета даної статті – визначити основні аспекти діяльності Рішельє у Північному Причорномор'ї та показати їх значення для подальшого розвитку цих територій.

Арманд-Емманюель, Софія-Септімані дю Плессі де Рішельє – французький аристократ, який був на російській службі ще в 90-х роках XVII ст., але за часів Павла I вимушений був покинути службу і від'їхати до Франції. Наполеонівський режим не дуже радо приймав його в свої лави і шанс, який запропонував йому Олександр I, Рішельє використав із задоволенням.

З 1803 року, за наказом від 27 січня [15, с. 180] дюк де Рішельє призначається градоначальником Одеси. За часи його керування Одеса отримала грандіозні інвестиції для свого розвитку і повністю скористалася плодами таланту і розуму герцога Рішельє.

В 1805 році, зважаючи на те, як зарекомендував себе Рішельє, Олександр I ще більше розширив його повноваження: призначив на посаду генерал-губернатора всієї Новоросії. За одинадцять років правління дюк завоював широке визнання як в Росії, так і за кордоном, як державний діяч та розумна, виважена людина. Його репутація залишилася непохитною і незаплямованою навіть до сьогоднішнього дня. Сам Олександр I казав, що французька революція була не такою вже й кепською справою, якщо подарувала Росії Рішельє [2, с. 32].

Прибувши до Одеси, герцог зіткнувся з безліччю проблем, які потребували негайного вирішення. Одеса початку XIX ст. мала жалюгідний вигляд.

В. К. Надлер писав, що вона «більше нагадувала піратську колонію, ніж порядне місто» [10, с. 5]. Всі свої інтелектуальні, моральні та фізичні сили Рішельє віддавав молодому місту: намагався не залишити поза увагою жодної деталі його розвитку чи то духовного, чи матеріального. За роки правління герцога були збудовані Миколаївські східці, які ведуть на узбережжя; театр, який приваблював (і приваблює) сюди інтелігенцію, купецтво та великих землевласників, що сприяло утворенню нових ділових відносин; освітлені вулиці тощо. Саме герцогом був закладений сучасний Приморський бульвар, звідки відкривався чудовий краєвид на море. Паралельно з цими розбудовами, широко розгорнулось і приватне будівництво. Тим, хто бажав будуватися, надавалися позики.

Рішельє багато уваги приділяв озелененню: були відведені ділянки як в самому місті, так і недалеко від його меж для насадження дерев. Деревя, за міркуваннями герцога, повинні були мати не тільки естетичне навантаження, але й виконувати практичні завдання: захищати від сонця і вітру, затримувати куряву тощо. На власний кошток дюк привіз із Відня акаційні дерева (які і сьогодні є символом Одеси) і давав кожному, хто обіцяв доглядати їх. Колоністи, які селилися поблизу Одеси, мали за два роки посадити 300 дерев.

Герцог сприяв насадженню і приватних садів: недалеко від міста був створений Перший громадський сад і подарований місту Феліксом де Рибасом, але найкращим і найвідомішим став парк, який носив назву «Сад дюка». В цьому парку Рішельє зібрав зразки різноманітних місцевих та іноземних кві-

тів і рослин [14, с. 340] і навіть після свого від'їзду на батьківщину він постійно надсилавиме саджанці для саду.

Вже через п'ять років адміністративної діяльності герцога місто кардинально змінило своє обличчя: з'явилися кам'яні будинки, широкі освітлені вулиці, зерносковища, населення зросло більше ніж у шість разів. На вулицях міста можна було зустріти українців, росіян, євреїв, греків, вірмен, турків, татар, поляків, французів, німців, італійців та англійців. Всі нації жили разом, в одному місті, і кожен міг без будь-яких побоювань поділитися горем чи радістю з дюком, який завжди вислухає, дасть пораду, не залишить в біді.

Особливу увагу герцог приділяв будівництву порту. Через затоку був збудований мол, що розділив порт на дві частини: одна для кораблів, що прийшли з гирла Дніпра, а інша для тих, що проходили через заморські протоки і тому підлягали карантину. Стара турецька фортеця була перетворена на карантинні приміщення. Опікування цією справою дало можливість для значного збільшення прибутків Одеси та сприяли зміцненню її авторитету як торгового порту на світовому просторі.

Не залишилися поза увагою герцога і питання торгівлі. Рішельє всіляко намагався підтримувати торгівлю міста – як морськими шляхами, так і сухопутними. Ще у 1804 році під його опікою був заснований комерційний банк з капіталом в 750 тисяч. Вже через два роки було створено акціонерне товариство – Імператорська страхова палата. Крім того, на зразок інших торгових міст був заснований і комерційний суд та іноземні консульства. Для зростання торгівлі важливим чинником були сприят-

ліві тарифи. Від 5 березня 1808 року Одеські купці одержали право безмитного утримування своїх товарів на складах протягом дванадцяти місяців. Трохи пізніше, завдяки старанням герцога, місто отримало статус вільного порту. Таким чином, не зважаючи на війни, Рішельє створив в Одесі матеріальні та соціальні передумови для вигідної торгівлі та інтенсивного розвитку. Одним із значних досягнень дяка було реформування фінансової сфери. До його приїзду муніципальний бюджет мав хронічну недостачу, але Рішельє поставив під свою пряму опіку фінанси, що давало можливість контролювати як прибутки так і витрати коштів.

Постійною турботою Рішельє було здоров'я населення, так як в портовому місті завжди перебувають різні кораблі і місто завжди відкрите для будь-яких захворювань. З притаманною для нього старанністю герцог заснував шпиталь і особисто склав документ, де зазначався штат шпиталю, обов'язки тощо [4, с. 103]. Трохи пізніше був створений і комітет для попередження віспи.

Важливою була його діяльність щодо розвитку шкіл та культурницької діяльності у новому місті. у 1805 році за ініціативою губернатора був створений інститут, трохи згодом відкрита гімназія, випускникам якої з 1808 року Олександр I дозволив вступати до Санкт-Петербурзького кадетського корпусу. З 1811 року гімназію, турботами дяка, було перетворено на державну школу. Трохи згодом Рішельє усвідомлює, що Одеса потребує школи, спрямованої виключно на підготовку до комерційної діяльності. Така гімназія була створена, і директором Ріше-

льє обрав французького домініканця абата Ніколя. Герцог настоював на вивченні сучасних грецької та італійської мов. Він вважав, що знавці цих мов цінуватимуться в Новоросії, «де вся торгівля перебуває у руках італійських та грецьких купців, тісно пов'язаних з південними містами Європи» [13, с. 55]. До предметів цієї школи додавалися і суто комерційні: статистика та бухгалтерський облік. Разом з тим, значна увага приділялася розвитку книговидавництва у місті. В тогочасній Одесі продавалося досить багато книжок – мабуть через те, що національні угруповання намагалися зберегти власну мову і культуру. Мандрівники, які були в Одесі у 1810 році, відзначали, що тут знаходиться досить багато російських і французьких книгарень та значна кількість книг на різних мовах.

Як вже зазначалось, крім градоначальства Одеси Дюк виконував обов'язки генерал-губернатора Новоросійського краю. Кожного року, до того ж неодноразово, Рішельє об'їздив величезні області. В одному з листів до Контеніуса він пише : «Я розпочинаю турне, яке триватиме доти, доки не відвідаю всі колонії, поки не побачу на обличчях людей задоволення. Я не погребую нічим для їх захисту...» [14, с. 245].

Під час цієї подорожі герцог прибув до Херсона, де побачив тяжкі побутові умови життя. Херсон тільки-но отримав статус губернського міста і герцог розумів, що це єдиний шанс для міста стати на ноги. Завдяки його клопотанням до Херсона були перенесені всі адміністративні заклади. Крім того, він виклопотав певну щорічну суму усього прибутку від винної торгівлі для зведення необхідних будівель в місті.

Герцог розумів необхідність збереження у Херсоні хоча б якоїсь галузі суднобудування. Завдяки йому херсонські суднобудівники отримали кредити, які дозволили продовжити розвиток торговельного суднобудування (адже військове повністю було перенесено до Миколаєва). Багато було зроблено і для внутрішнього устрою міста: побудовано лікарню, гостинний двір тощо. Крім того, він висуває пропозицію висушити болотисті території, так як вони сприяли розповсюдженню різноманітних епідемій, та побудувати набережну. Згодом герцог домогся для міста переваг і матеріальної допомоги, що й зробило можливим побудову набережної. В той же час Дюк виклопотав звільнення жителів Херсона, за прикладом Одеси, від деяких повинностей.

Проїжджаючи через поміщицькі маєтки, які розташовувалися між Херсоном та Перекопом, герцог відмітив, що при розподілі земель поміщики взяли їх надто багато, а тепер не в змозі їх заселити. Він висловив думку, що потрібно відібрати поміщицькі землі в державну казну, щоб можна було на них посилити колоністів та державних селян. Після цієї подорожі надходить цілий ряд розпоряджень Рішельє про створення планів на державні наділи землі в Херсонській губернії [19, с. 712]. Завдяки герцогу в Криму був створений ботанічний сад (сучасний Нікітський) та розпочато розведення овець на кримських територіях.

Рішельє був високоосвіченою людиною і тому розумів необхідність розвитку системи освіти у південних містах. В Одесі був створений знаменитий і до сьогоднішнього дня Ріше-

льєвський ліцей. Не залишився поза увагою герцога і Херсон. Зокрема, першим навчальним закладом міста стало духовне училище, яке було відкрите у 1805 році. У 1807 році відкривається військово-сухопутне училище для солдатських дітей. За підтримки герцога у 1813 році було відкрито Приходське та Повітове училище. Завдяки наполегливості герцога, вже після його від'їзду на батьківщину, у 1815 році в Херсоні відкривається і перший середній навчальний заклад – гімназія (його нащадком стала сучасна 20-та гімназія).

Не оминув Рішельє своєю увагою і духовне життя херсонців. Він усіляко допомагав при будівництві старообрядової церкви Покрова Пресвятої Богородиці, саме він затвердив її проект. Ця церква стала символом єднання усіх народів, що населяли Херсон. Вулиця, на якій була збудована ця церква отримала назву Рішельєвської.

Всі ці заходи створили умови для покращення становища міста та поновлення його функціонування. На час від'їзду герцога з Новоросії населення Херсону збільшилося в декілька разів. Саме герцог Рішельє надав допомогу Херсону у досить скрутний час для нього. Можливо, якби цього не сталося, місто перетворилося б на невелике поселення і не мало би сил для подальшого розвитку та процвітання. Менш ніж за десятиліття герцог поновив та покращив становище молодих міст півдня України та заклав фундамент для їх повноцінного існування та подальшого розквіту.

Це тільки основні аспекти діяльності А. Е. де Рішельє на південних територіях України, а багато ще чекає на вивчення та доповнення портрету Рі-

шельс: унікальної людини, талановитого господаря, людини, плодами праці якої до сьогоднішнього дня користуються південні міста та завдячують своїм розвитком та своїми досягненнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас Д. Старая Одесса: ее друзья и недруги. – Одесса: типолитография “Техник”, 1911.
2. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794 – 1914. – Одесса, 1999.
3. Горбовский А. А. Закрытые страницы истории. – М.: Мысль, 1988. – 220 с.
4. ДАООФ. 59. Одесский строительный комитет. Оп. 1. Д. 24. О содержании городского госпиталя. – 104 л.
5. Дружинина Е. И. Южная Украина: 1800 – 1825. – М.: Наука, 1970.
6. Заседание Императорского Общества Истории и Древностей, посвященное славы памяти Дюка де Ришелье // ЗООИД. – Т. 21. – Одесса: тип. «Экономическая», 1898.
7. Коханский В. Одесса за 100 лет. – Одесса: тип. П. Францова, 1894.
8. Майков А. П. Герцог Ришелье в России // Русская старина. – 1897. – июль-август. – с.33-49.
9. Михиевич И. Биография герцога де Ришелье // Новороссийский календарь на 1850г. – Одесса: гор. тип., 1849.
10. Надлер В. К. К изучению истории города Одессы. – Одесса: гор. тип., 1899.
11. Рибас А. Старая Одесса. Исторический очерк и воспоминания. – Одесса: книж. маг. Г. Руссо, 1913.
12. Скальковский А. Из портфеля первого историка Одессы // Из прошлого Одессы: Сб. статей. – Одесса: тип. Л. Кирхнера, 1894.
13. Скальковский А. Материалы для истории общественного образования // Труды Одесского статистического комитета. – № 2. – 1865. – С. 39–124.
14. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы (1795 – 1825). – Одесса: гор. тип., 1837.
15. Смолянинов А. История Одессы // ЗООИД. – Т. 3. – Одесса: гор.тип, 1853 – С. 380–394
16. Соловьев С. М. Император Александр I. – М.: Мысль, 1995.
17. Стемпковский И. А. О трудах Дюка де Ришелье по части управления в полуденной России // ЗООИД. – Т. 10. – Одесса: слав. тип, 1877. – С. 391 – 406.
18. Третьяк А. Н. Герцог Ришелье: документальный очерк // Вечерняя Одесса. – 1990. – 22–24; 27–28 августа.
19. ХОДА. Ф. 14. О. 1. Спр. 3610. Арк. 712.
20. Яковлев В. А. Биография Де Рибаса, Ришелье и Воронцова. – Одесса: тип. Л. Кирхнера, 1894.
21. Crouza - Cretet L. Le duk de Richelieu en Russie et en France: 1766 – 1822. – Paris, 1897.
22. Pingoud L. Les Francais en Russie et les Russes en France. – Paris, 1886.
23. Ramboud A. Le duk de Richelieu et en France // Reven de Deux Mondes. –t.84 : bureau de la revedes Deux Mondes. – 1887 – 1 november. – P. 618 – 662.

Лещенко А.М. Значение деятельности герцога Ришелье для развития Северного Причерноморья. В статье рассматриваются особенности развития Северного Причерноморья кон. XVIII – нач. XIX ст. и роль А. Э. де Ришелье в процессе его становления. Подчеркивается тот факт, что талантливая деятельность и умение работать на перспективу обеспечили условия для интенсивного развития южных городов Украины и создали условия для получения прекрасных сельскохозяйственных угодий и удобных торговых портов.

Leschenko A.M. Value of the duke Richelieu's activity for development of Northern Black sea region. The article describes the development of Northern Black sea region in the end of the XVIIIth – beginning of the XIXth centuries due to the A. Richelieu's in fluency the

foundation. The author attracts attention to the fact that talented and perspective work led to the intensive growth of southern cities of Ukraine and gave the opportunity to gain perfect agricultural fields and profitable merchant ports.

ПРОБЛЕМИ ПОСУХИ В ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

Коваленко С. Д., канд. іст. наук, ст. наук. співр.

(Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН)

В статті висвітлено діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України з вивчення проблем посухи через створену у 1922 році Комісію, яка працювала на основі синтезу різних підходів до планування та проведення відповідних заходів.

У всі часи в Україні посухи завдавали значної шкоди сільському господарству. Ще у XVIII столітті на її території було відмічено 34 посушливих роки, а у XIX – 40 [1]. Оскільки явище посухи завжди мало негативні наслідки для Російської імперії, в тому числі й українських земель, то виникла потреба пошуку альтернативних шляхів вирішення питання продовольчої безпеки країни шляхом отримання стійких урожаїв основних польових культур. До речі, посуха була однією з причин виникнення дослідної справи в сільському господарстві [2].

В зв'язку з цим, працюючи як координуючий галузевий орган у 20-х роках XX століття, Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ), вирішуючи всі нагальні теоретичні і практичні аграрні питання, не обійшов увагою й проблему посухи. Адже протягом 20-х років минулого століття це явище не раз виникало, негативно впливаючи на економічний стан України. В зв'язку з великою

посухою 1921 року при СГНКУ було створено Комісію боротьби з посухою (1922 рік).

Метою даної статті є висвітлення діяльності Комісії СГНКУ боротьби з посухою, яка досліджувала причини появи посухи та наукові методи боротьби з її наслідками на українських землях.

Дослідженням даної проблеми займалися ще наприкінці XIX – початку XX століття відомі російські вчені: О. О. Ізмаїльський [3], П. А. Костичев [4], В. В. Докучаєв [5]. Задля вирішення питання боротьби з посухою на науковій основі ще у 90-х роках XIX століття всесвітньо відомий вчений-природознавець В. В. Докучаєв очолив Особливу експедицію від Лісового департаменту до Воронезької, Харківської та Катеринославської губерній з метою запобігання ерозії ґрунтів, посухам і недородам та опублікував результати експедиції у 18 випусках «Праць» [6].